

1 Tim 2:11-12

1. Innledning
2. Ordbruk
 - 2.1. “Taushet”
 - 2.2. “Å være herre over”
3. Brevets interne informasjon og kontekst
 - 3.1. Vranglære i Efesus
 - 3.2. Kvinnene i 1 Tim
4. Kvinner som underviser og undervisningens nådegave
5. Timoteus som mottaker av brevet
6. Proto-gnostisisme som en mulig forklaring
7. Konklusjon

1. Innledning

En kvinne skal ta imot læren i taushet; hun skal underordne seg. Jeg tillater ikke en kvinne å opptre som lærer, heller ikke å være herre over mannen; hun skal være stille.

1 Tim 2:11-12

Hvordan kan mange Bibeltroende kristne la kvinner undervise når disse versene så klart sier imot det? Hva kan spille en større rolle enn Guds ord? Eller kan kvinner undervise så lenge de ikke innehar øverste autoritetsstilling i menigheten? Og hvor skal vi i så fall trekke denne linjen? Meningene er delte. Er dette allmenngyldige bud, eller er de situasjonsbetingede? Hvorfor argumenterer Paulus så merkelig i de neste versene og ser ut til å gå imot sin egen teologi slik vi finner den i de andre brevene? Kanskje spesielt dette siste burde gjøre oss interessert i den historiske bakgrunnen før vi anvender dette i vår tid.

Dette er det eneste skriftstedet i Bibelen som tydelig forbyr kvinner å undervise, selv om 1 Kor 14:33b-35 også sier at kvinnene skal “*tie i forsamlingen*”. Jeg vil likevel foreta en avgrensning og holde meg til kun 1 Tim 2:11-12 av følgende grunner:

- 1 Kor 14:33b-35 kan ikke bety at kvinnene må tie på alle måter, ettersom Paulus i 11:5 i samme brev sier at de kan be og profetere. Han vil ikke motsi seg selv.
- Helt bokstavelig vil dette bety at kvinner ikke kan lære *noe* i kirken, ettersom de skal spørre sine menn hjemme hvis de vil lære noe i det hele tatt.
- Rammen er orden i menighetene (vers 33 og 40). Dette ser ut til å bety at kvinnene forstyrret ved å stille spørsmål under samlingene. Bakgrunnen ser dermed ut til å være en annen enn i 1 Tim, ettersom det ser ut til å gjelde først og fremst spørsmål i 1 Kor, som enhver mann kunne gi svar på hjemme.

Derfor vil jeg holde meg til kun 1 Tim 2:11-12 og resonnere ut fra disse versene som det eneste stedet som eksplisitt sier at kvinner ikke kan undervise. Jeg går også ut i fra at Timoteusbrevene er skrevet av Paulus. Problemstillingen blir da først og fremst om versene bør tas som allmenngyldige eller situasjonsbetingede, dernest om vi kan trekke en grense for kvinners undervisning noe sted. Den norske oversettelsen er hentet fra NO78/85 hvis ikke annet er nevnt.

2. Ordbruk

Vi ser først som sist på et par av nøkkelordene i den greske teksten og deres betydning. Hva slags “taushet” er det Paulus snakker om? Og hva kan være ment med “å være herre over mannen”?

2.1. “Taushet”

Det greske ordet *hesuchia* blir oversatt med “taushet” i NO 78/85 og “stillhet” i NB88 og KJ97. Men *hesuchia* trenger ikke å bety en bokstavelig stillhet, selv om det også kan innebære at man ikke sier et ord. I Luk 14:4 menes en bokstavelig stillhet (“men de tidde”), men dette kan ikke være betydningen i Luk 23:56 (om å holde seg i ro på sabbaten), Apg 11:18 og 21:14 (om å roe seg men likevel si noe), 1 Tess 4:11 (om å leve et rolig liv) og 2 Tess 3:12 (om å arbeide i stillhet). Det brukes også som adjektiv i 1 Tim 2:2, altså i samme kapittel som undervisningsforbudet, hvor Paulus ikke kan ha ment “et fredelig og *taust* liv”.

I Septuaginta finner vi flere eksempler på at dette ordet ikke trenger å bety en bokstavelig stillhet. Det brukes om at landet hadde fred (Dom 3:11, 3:30, 5:31, 8:28 og 2 Kr 14:1), om å leve rolig og sorgløst (Dom 18:7 og 27), om at Gud vil gi fred og ro til Israel (1 Kr 22:9), om Gud som ikke griper inn (Job 34:29), om bølger som stilner (Sal 107:30), om å leve i fred (Ordsp 1:33) og om aktiviteten til Herrens sverd (Jer 47:6-7).

Vi ser da at dette ordet både i NT og LXX kan bety “ro” i stedet for en bokstavelig taushet. Selv om *hesuchia* kan bety begge deler, så ser det faktisk ut til at det både i NT og LXX først og fremst betyr “ro”. Bauers greske leksikon støtter dette (i tillegg til Fee og Keener) og har disse forklaringene til verbet, i denne rekkefølgen:

“to relax from normal activity, *rest*”

“to live a quiet life or refrain from disturbing activity, *be peaceable/orderly*”

“to be free from being disturbed, *have rest*”

“to refrain from saying something, *be quiet, remain silent*”

Det er dermed en stor mulighet for at Paulus kan ha ment at kvinnene skulle være rolige mens de ble undervist, og at dette ikke trenger å innebære at de ikke kunne si et ord i menighetssammenheng generelt. Også rabbiene måtte lære i stillhet. Det var slik man fikk kunnskap. Frasen “stillhet og underordning” er ifølge Kroeger en midtøstlig formel som impliserer villighet til å adlyde instruksjoner. Sammenhengen mellom disse to ordene kan vi finne spor av i Septuaginta, hvor Sal 37:7, 62:1 og 62:5 på hebraisk snakker om å være stille for Gud, men som på gresk blir oversatt med “å un-

derordne seg”. Kvinnens *hesuchia* innebærer da altså trolig å oppføre seg slik man gjorde i en læringssituasjon: Man satt stille og underordnet seg læreren.

2.2. “Å være herre over”

Det andre ordet vi bør vie litt oppmerksomhet er verbet *authenteo*, som er oversatt “å være herre over” både i NO 78/85 og NB88, og med “å ha myndighet over” i KJ97. Dette ordet forekommer kun her i NT, og det er derfor vanskelig å vite nøyaktig hva Paulus kan ha ment. Vanligvis i NT brukes *kyrieuo* om å være herre, eller *exousiazō* om “å inneha makt” (begge i Luk 22:25). Hvorfor bruker da Paulus denne gangen et ord han aldri bruker ellers og som ingen andre NT-forfattere heller har brukt? Ifølge Kroeger kan *authenteo* bety:

- å starte noe eller være hovedansvarlig for en tilstand/handling (spesielt mord)
- å dominere, å være herre
- å ta autoritet fra en annen
- å hevde eierskap, suverenitet eller forfatterskap

Det brukes også om kvinner som gjør seksuelle tilnærmelser overfor menn eller mer allment om en person som aggressivt (lovstridig) tar seg til rette.

Dette ordet er da altså et usikkerhetsmoment ettersom vi rett og slett har problemer med å vite nøyaktig hva det betyr. Det er ikke sikkert at Paulus snakker om en “vanlig” form for autoritet her, og vi bør derfor bruke dette forbudet med forsiktighet.

3. Brevets interne informasjon og kontekst

Under dette punktet skal vi se om brevet som helhet forteller oss noe som kan hjelpe oss i tolkningen. Vi ser først på vranglære som bakgrunn for 1 Tim og deretter på hva som sies om kvinnene i Efesus.

3.1. Vranglære i Efesus

Det første Paulus sier i 1 Tim er at selve grunnen til at han etterlot Timoteus i Efesus var for å “forby visse folk å fare med annen lære” (1:3). Deretter følger instruksjoner om hva han skal forby (1:4-7). Han snakker også om hvordan Timoteus skal kjempe mot vranglære i 1:18-20, 4:1-11, 5:15, 6:3-5, 6:11-14 og 6:20-21. Også i 2 Tim blir han oppmuntret til å stå imot falske lærere og forsvare troen (2:14-18, 22-26, 3:1-9, 3:13-15, 4:1-5 og 4:14-15). Brevet gir oss altså et solid inntrykk av at vranglære både var grunnen til at Timoteus i det hele tatt var i Efesus, og at det sannsynligvis også var hovedgrunnen til at Paulus skrev til ham.

En indikasjon på dette er at *didaskalia* nevnes 15 ganger i pastoralbrevene og 21 ganger totalt i NT. Med sine beslektede ord nevnes det 30 ganger i pastoralbrevene, av disse finnes 15 i 1 Tim. Dessuten blir *heterodidaskaleo* brukt to ganger i 1 Tim og aldri ellers i NT, og *didaktikos* finner vi også bare to ganger i NT, nemlig i 1 og 2 Tim. Lære og undervisning er da tydeligvis viktig for Paulus i pastoralbrevene og spesielt i 1 Tim, noe som bekrefter at det var vranglærere på ferde.

I 4:13 sier også Paulus at Timoteus særlig skal ta seg av *“skriftolesningen, forkynnelsen og undervisningen”*, inntil Paulus selv kommer. NB88 og KJ97 oversetter *didaskalia* med “læren”. De engelske RSV og NIV har “teaching”, som NO78/85. “Undervisning” passer kanskje best inn i sammenhengen siden dette nevnes rett etter to andre aktiviteter. Hvis så, kan det være at Paulus sier dette fordi han stoler på Timoteus, og at han derfor vil at han skal ta seg av undervisningen. Slik kunne Paulus være sikker på at skaden ikke ble større. Derfor vil han også at Timoteus skal utnevne tilsynsmenn som er dyktige til å undervise (3:2), slik som det allerede fantes eldste som underviste (5:17).

Kan det da være snakk om undervisning av vranglære i 2:11-12? Det er i det tilfellet kanskje litt merkelig at han da ikke bruker *heterodidaskaleo* i stedet for *didaskaleo*. Det er ikke helt klart at det er dette han sikter til, men hvis noen kvinner var blandet inn i denne falske læren, som vi skal se på under, kan det være at ingen kvinne skulle undervise i menigheten. Og derfor kan det som sagt være at Timoteus får beskjed om å ta seg av dette, både ved å selv undervise og ved å finne andre som er passende til dette.

3.2. Kvinnene i 1 Tim

Paulus nevner noen ting om kvinnene i Efesus som kan være relevant. De yngre enkene *“har ikke noe å gjøre, springer rundt i husene, farer med sladder, blander seg opp i ting som ikke angår dem og snakker om slikt som ikke passer seg.”* (5:13). 5:15 sier at *“noen av dem har allerede vendt seg bort og fulgt Satan.”* I 4:1 nevner han *“lærdommer som stammer fra onde makter”*. Vranglærerne, som han da mener står i Satans tjeneste, har altså fått noen av disse yngre enkene som etterfølgere. Dette bekreftes i 2 Tim 3:6-7: *“...de som sniker seg inn i hjemmene og får makten over kvinner som er nedlesset av synder og lar seg drive av all slags begjær, og som stadig vil lære, men aldri lærer sannheten å kjenne.”*

Hvis kvinnene var involvert i vranglæren mer enn mennene, er det lettere å forstå logikken til Paulus i 2:13-15. Hun skal bli frelst hvis hun “roer seg” og “følger reglene”, fordi dette ville holde dem unna vranglærerne. Trolig legger han til *“holder fast ved tro, kjærlighet og helliggjørelse og lever som det sømmer seg”* for at ingen skal tro at han mener kvinner blir frelst gjennom å føde barn. Derfor vil han at de yngre enkene skal gifte seg igjen, slik at ikke *“motstanderen får slippe til”* (5:14). Fee tror Paulus’ poeng er at selv om begge syndet, så ble ikke Adam lurt - av slangen. Bare Eva ble det. Kan det være at slangen brukes som et bilde på vranglærerne som igjen lurer kvinnen? Menn hadde generelt mer utdanning enn kvinnene, og dette ville kanskje gjøre det lettere for vranglærerne å få med seg kvinner enn menn.

Ut fra dette ser det ut til at noen kvinner, mer enn mennene, var under innflytelse av de falske lærerne, og dette kan være en årsak til at Paulus vil holde dem borte fra å undervise.

4. Kvinner som underviser og undervisningens nådegave

Bibelen nevner kvinner som hadde autoritetsstillinger og som underviste. Debora var dommer og profet i Israel. Hun dømte i rettssaker (Dom 4:5) og hadde dermed en autoritet over mennene. Viktige i NT er diakonen Føbe (Rom 16:1-2), Priskilla - som i Apg 18:26 underviser mannen Apollos sammen med sin mann Akvilas - og Junia (Rom 16:7). I 1 Kor 16:16 skriver Paulus at korinterne må underordne seg under enhver medarbeider. Kvinner ble jo også regnet som medarbeidere (f.eks. Fil 4:3). En slik underordning ville vel bety at de fikk en viss autoritet.

Et poeng som vi er nødt til å ta med er undervisningens nådegave (Rom 12:7). Paulus skriver at kristne, menn som kvinner, skal *“lære og rettlede hverandre”* (Kol 3:16) og bruker her *didasko* som i 1 Tim 2:11-12. I 1 Kor 14:26 kan han vel umulig mene at bare menn kan ha *“lære”* (*didaché*), mens det er greit at kvinner kan ha salmer, åpenbaringer, tungetale og tydning. I vers 31 sier han at *“alle kan lære og alle motta formaning”*, uten å nevne hvilket kjønn som lærer eller formaner det andre. Jesus sa at den som holder budene og lærer (*didasko*) andre dette, skal være stor i himmelriket (Matt 5:19). Er det da mulig at mannlige lærere blir store i Guds rike mens kvinnelige går imot Guds vilje ved å gjøre det samme? Eller betyr det at enhver som lærer andre Guds Ord gjør noe godt i Guds øyne? I Matt 28:19-20 befaler Jesus alle å gå ut og gjøre folkeslag til disipler ved å *“lære dem”* (*didasko*), uten å nevne hvem kvinner kunne disippelgjøre. Jesus vil at alle skal bli hans disipler.

Dette taler imot et fullstendig forbud for kvinners undervisning. Spørsmålet vil da i stedet dreie seg om hvor man skal trekke en grense for denne undervisningen, og da kan man jo spørre om man i det hele tatt har *rett* til å trekke en grense noe sted. Hvorfor skrev Paulus dette når han kjente andre kvinner som underviste? Setter Paulus i 1 Tim 2:11-12 bare begrensninger for ett spesielt tilfelle, en annen situasjon enn de som ble nevnt over? Det er jo mulig at det er ett spesielt område hvor han ikke vil ha kvinner, og dette området vil da trolig være posisjonen som øverste leder hvor hun har autoritet over menn og underviser. Men denne grensen er uklar og nevnes i så fall bare i disse versene.

Det er altså enda større grunn til å ikke ta undervisningsbudet 1 Tim 2:11-12 som et generelt bud fordi vi etter alt å dømme finner kvinner i Bibelen som underviser og har autoritet over menn, personer Paulus også anbefaler, og at vi ikke finner noen forskjell mellom kjønnene når det gjelder undervisning som nådegave. Når det ikke gjøres forskjell med de andre nådegavene, hvorfor skulle da undervisningens gave være forbeholdt kun menn når dette ikke nevnes noe sted? Og alle kristne har desuten fått et bud om å gjøre så mange som mulig til Jesu disipler, og i dette er undervisning - og dermed også en grad av autoritet - vesentlig.

5. Timoteus som mottaker av brevet

Keener mener det kan se ut til at Timoteus ikke allerede vet om denne regelen om kvinnene. Hvis dette forbudet var en generell regel, ville nok Timoteus med sin bakgrunn allerede ha hørt dette fra Paulus. Han var med på mesteparten av Paulus' andre misjonsreise (49-52) og hele tredje (53-57). Han var hos Paulus da han skrev 1 og 2

Tess, 2 Kor, Fil, Kol og Flm. De tre siste regner vi med ble skrevet fra Roma i perioden 60-62, så Timoteus var trolig også en tid i Roma mens Paulus var der. Det var nok etter dette han ble satt igjen i Efesus og Paulus skriver 1 Tim. Derfor er det med rette at Paulus sier at Timoteus har fulgt ham i “*lære og liv, i holdning, tro, tålmod, kjærlighet, utholdenhet, forfølgelser og lidelser*” (2 Tim 3:10-11).

I noen brev henter Paulus om at andre enn de spesifikke mottagerne kan lese det han skriver, men vi finner ikke slikt i pastoralbrevene. Disse bærer i stedet preg av å være mer personlige brev rettet til enkeltindivider i lederposisjoner. Paulus skriver til Timoteus alene i den lederposisjonen han stod i. Når Paulus etter å ha tilbrakt 18 mnd i Korint og 2-3 år i Efesus likevel ser seg nødt til å sende dem brev som inneholder “nye” opplysninger, så har nok det bl.a. sammenheng med at menigheten fikk nye medlemmer som ikke hadde fått opplæring direkte fra Paulus. Timoteus, på sin side, ville ikke miste slik kunnskap, selv om oppmuntringer og påminnelser ville være nødvendig innimellom.

Det er lite sannsynlig at han hadde glemt eller trengte påminnelse om en slik hovedregel. Hvis det var en universell regel, burde ikke Paulus da ha skrevet det samme til flere menigheter? Det er i alle fall urimelig å tro at alle andre visste det allerede mens Timoteus ikke gjorde det. Hadde han ikke skrevet dette til Timoteus, ville vi ikke hatt dette forbudet. Så hvorfor skrev han det til akkurat Timoteus, som var en av hans absolutt nærmeste medarbeidere og som etter alt å dømme ikke trengte å høre dette 13 år etter at han ble kjent med Paulus? Om det da ikke var fordi dette var viktig for denne nye situasjonen han stod oppe i?

Men det er kanskje ikke så enkelt likevel. Paulus gir ham også andre instruksjoner som han trolig visste fra før. På den ene siden har vi sentrale kristne bud som vi kanskje kan lese som påminnelser - som å be (2:1-2), leve i fred (2:8), ha gudsfrykt (4:11), behandle andre pent (5:1-3) og dele av sin rikdom (6:17-18). Men spesielt det Paulus skriver om slavene i 6:1-2 gjør det litt vanskelig. Hvis Timoteus var med og skrev Kol 3:22-25, hvor noe lignende nevnes, så ville han allerede visst hvordan slavene skulle oppføre seg. Likevel skriver Paulus det på nytt her. Dette argumentet blir altså ikke helt overbevisende, men det er verdt å nevne det likevel. Og hvis det er en påminnelse, hvorfor er det bare Timoteus som får den, og ikke de andre menighetene, når det er sannsynlig at de trengte å høre det mer enn Timoteus?

6. Proto-gnostisisme som en mulig forklaring

Jeg vil til slutt legge frem en tolkning som gjør både 1 Tim 2:11-12 og argumenteringen i de tre neste versene lettere å forstå, nemlig at det var en forløper til gnostisismen som lagde problemer i Efesus. Paulus ber i 6:20 Timoteus om å holde seg unna innvendingene fra det som med urette kalles *gnosis*, og nevner samtidig “ugudelig og tomt snakk”. Dette snakket, med myter, er han også inne på i 1:4, 1:6, 4:7, 2 Tim 2:16 og 4:4. Kroeger sier at gnostiske skrifter faktisk inneholder materiale som virker som ren “nonsens” (mange repetisjoner av intetsigende stavelser, gåter og paradokser) og

sier at “nonsens” virkelig er et av gnostisismens kjennetegn, selv om det kanskje kan være subjektivt hva som blir oppfattet som “nonsens”.

Når det gjelder “myter”, så var gnostisismen også karakterisert med en motstand spesielt mot skapelsesberetningen i 1 Mosebok. Denne mytologien setter Bibelen på hodet, noe som er spesielt synlig i det gnostiske skriftet *Apokryfon Joannis*. I følge denne tolkningen ble Adam skapt først, men fikk ikke liv før Eva. Ekteskap og familie ble sett på som djevelens påfunn, og den store synden for en kvinne var å *føde barn*. Faktisk kan ikke verden frelses uten at kvinnene gjør bot på dette området og finner tilbake til sin lærervirksomhet i kraft av sin *authentia* fra det høye. Faktisk brukes *authentia* i denne sammenheng, og hvis dette var grunnen til at Paulus brukte det her, og bare her, så er det med ett veldig forståelig. Noen kvinner i Efesus kan ha vært tilhengere av denne vranglæren og så det som sitt mål å finne tilbake til den autoritetssposisjon over mannen som det ble påstått at Eva hadde over Adam.

Med dette kan vi forstå hvorfor Paulus argumenterer som han gjør og ser ut til å gå imot sin egen frelsesteologi i 2:15, men må vi dermed også konkludere med at dette ble skrevet senere og at forfatteren da må ha vært en annen enn Paulus pga når gnostisismen oppstod? Noen mener det, men mange forskere går ut fra en pre-kristen opprinnelse til gnostisismen. Dette kan ha vært jøder som kombinerte moseloven med gnostiske ideer, hvis lære utviklet seg til eller blandet seg med den kjente form for gnostisisme fra det andre århundre.

Viktigst i denne sammenheng er at forfattere i antikken nevner at forvrengte versjoner av historien om Adam og Eva sirkulerte allerede i det første århundre e.Kr. I følge Kroeger er det ut fra nylig forskning også sannsynlig å tro at slike myter kan ha sirkulert i Alexandria så tidlig som det andre eller første århundre f.Kr. Man kan finne gnostiske tankemønstre og bilder hos Filo, som døde rundt år 45 e.Kr., når han behandler historien om Adam og Eva. Det ser også ut til at vi finner spor av tidlig gnostisisme i 1 Kor 8, hvor Paulus nevner *gnosis* flere ganger og korinterne ser ut til å ha likhetstrekk med senere gnostikere.

Hvis Kroeger har rett, kan vi ikke ta disse versene som gyldige på samme måte i dag, ettersom de tydeligvis ble talt inn i en meget spesiell situasjon. Faktisk vil jeg hevde at vi ikke kan se bort fra at dette kan ha vært tilfelle, pga måten alle løse tråder bindes sammen på, og at dette bør tas med i tolkningen. Derfor bør vi være enda forsiktigere med å tolke versene som allmenngyldige.

7. Konklusjon

Vi oppsummerer:

1. Dette er det eneste stedet i Bibelen som eksplisitt forbyr kvinner å undervise.
2. Paulus argumenterer på en merkelig måte i fortsettelsen og ser ut til å motsi sin egen teologi i 2:15. Derfor snakker han trolig inn i en spesiell situasjon.
3. Ordet “stillhet” betyr ofte “rolighet” framfor “taushet”.

4. Ordet for “å være herre over” er brukt bare i 2:12 og har betydninger som går ut over det å ha “autoritet”. Det finnes andre greske ord som blir brukt mye oftere med betydningen “å være herre over”.
5. Brevets kontekst er vranglære og falske lærere i menigheten.
6. Noen kvinner ser ut til å ha vært involvert i vranglæren.
7. Vi finner kvinner i Bibelen som underviser og som har autoritet over menn.
8. Undervisning er en nådegave.
9. Timoteus ville trolig visst at ingen kvinner kunne undervise hvis dette var allment kjent. Uansett er det merkelig at Paulus ikke minner andre menigheter om dette.
10. Mye tyder på at det kan ha vært en form for gnostisisme som var grunnen til det Paulus skriver.

En god regel i bibeltolkning er at “*the main things are the plain things, and the plain things are the main things*”. Det er lite lurt å bygge en lære på noe som er nevnt bare én gang, spesielt hvis det er et uklart eller merkelig vers. Selv om 1 Tim 2:11-12 er et brev og ikke så fremmed som f.eks. Johannes’ Åpenbaring, så er det i min mening likevel nok av forstyrrende elementer her, og spesielt når disse versene kan få så store praktiske konsekvenser. Min konklusjon må bli at all usikkerheten som er knyttet til disse versene gjør det uforsvarlig å bruke dem til å holde kvinner borte fra undervisningsposisjoner i dag. Jeg konkluderer også forsiktig med at disse versene kanskje er et noe tynt grunnlag for å nekte kvinner å ha øverste autoritet i en menighet.

Hvis dette var en viktig sak for Gud som inspirerte Bibelen, ville han ikke da fått det tydeligere fram, f.eks. ved at Paulus argumenterte mer forståelig for oss og brukte vanlige ord i denne sammenhengen? Jeg mener det er tryggere å la kvinner undervise enn å hindre dem med disse versene. I et slikt tilfelle er det nok best å la tvilen komme kvinnene til gode, pga fruktene som kan komme av dette, de som lever etter og ønsker å gjøre Guds vilje og som tror at han har kalt dem til å lede eller undervise.

Bibliografi:

Barker, K., Burdick, D., Stek, J., Wessel, W., Youngblood, R. (1995): *The NIV Study Bible*. Grand Rapids: Zondervan Publishing House.

Bauer, W. (1957): *A Greek-English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature*. Chicago: The University of Chicago Press.

Ellis, E. E. (1993): “Pastoral Letters”. I Hawthorne m.fl. s. 658-666.

Fee, G. D. (1988): *1 and 2 Timothy, Titus. New International Biblical Commentary*. Peabody: Hendrickson Publishers.

Fee, G. D., Stuart, D. (1993): *How to Read the Bible for All Its Worth*. Bletchley: Scripture Union.

Hawthorne, G. F., Martin, R. P., Reid, D. G. (1993): *Dictionary of Paul and His Letters*. Downers Grove: InterVarsity Press.

Hvalvik, R.: Forelesninger i 1 Korinterbrev ved Det teologiske menighetsfakultet
4. mars - 15. april 2004.

Keener, C. S. (1993): *The IVP Bible Background Commentary: New Testament*. Downers Grove: InterVarsity Press.

Keener, C. S. (1992): *Paul, Women & Wives. Marriage and Women's Ministry in the Letters of Paul*. Peabody: Hendrickson Publishers.

Kroeger, R. C. & C. C. (1992): *I Suffer Not A Woman. Rethinking 1 Timothy 2:11-15 in Light of Ancient Evidence*. Grand Rapids: Baker Book House Company.

Sandvei, B. H. (1998): *Språklig kommentar til tekster fra Det nye testamente. Bind II*. Oslo: Litteraturtjenesten ved Det teologiske menighetsfakultet.

Thurén, J. (1979): "Eva som læremester i Gnosis", *Israel-Kristus-kirken; Festskrift til Sverre Aalen*, s. 109-118. Oslo: Universitetsforlaget.

Yamauchi, E. M. (1993): "Gnosis, Gnosticism". I Hawthorne m.fl. s. 350-354.